

De tweede kring

‘Ontspanning is een eerste levensbehoefte’

Een regering die de noodtoestand uitroept vanwege knulletjes van vijftien. Een land dat zijn heil verwacht van een voetbalelftal. Een smeris in een ziekenhuisbed die klaagt dat hij het slachtoffer van “geweld” is geweest. Een prefect die een arrest uitvaardigt tegen mensen die boomhutten bouwen. Twee tienjarige kinderen in Chelles die aangeklaagd worden wegens het in brand steken van een speltheek. Het is heel opvallend hoeveel groteske situaties zich tegenwoordig voordoen, die iedere keer ook volledig uit de hand lopen. Daar moet wel bij gemeld worden dat de media hun uiterste best doen de lachbui die dergelijke berichten zouden behoren op te wekken, proberen te smoren door alle registers van geklaag en verontwaardiging open te trekken.

Een schaterende lachbui, dat is de reactie die past bij al die serieuze ‘kwesties’ die tegenwoordig in actualiteitenprogramma’s zo nodig aan de orde gesteld moeten worden. Om te beginnen het meest uitgekauwde onderwerp: het ‘immigratieprobleem’ bestaat niet. Wie groeit nog op, op de plek waar hij geboren is? Wie woont nog waar hij opgegroeid is? Wie werkt daar waar hij woont? Wie woont nog op de plek waar zijn voorouders leefden? En van wie zijn de kinderen van nu, van de tv of van hun ouders? Het is gewoon zo dat wij massaal losgescheurd zijn van alles waar we deel van uitmaakten, dat we nergens meer vandaan komen en dat we als gevolg daarvan een ongekende neiging vertonen om toerist te zijn, maar tegelijkertijd ook een niet te ontkennen gemis voelen. Onze geschiedenis is een en al kolonisaties, migraties, oorlogen, ballingschappen, totale ontworteling.

Het is de geschiedenis van alles wat ons gemaakt heeft tot vreemdelingen in deze wereld, tot gasten in onze eigen familie. Het onderwijs heeft ons onze taal afgepakt, het vari  theater onze liedjes, de massapornografie ons lijf, de politie onze stad, het loonstelsel onze vrienden. En in Frankrijk komt daar nog bij dat er eeuwenlang fanatiek gewerkt is aan individualisering door een staatsmacht die zijn onderdanen van jongs af aan cijfers geeft, vergelijkt, disciplineert en van elkaar scheidt, die instinctief alle vormen van solidariteit waarop hij geen greep heeft, vermorzelt, om te zorgen dat alleen het burgerschapsgevoel overblijft, het volslagen waanidee dat men behoort bij het land Frankrijk. De Fransman is meer dan ieder ander een van alles beroofd, deerniswekkend wezen. Zijn vreemdelingenhaat is versmolten met zijn haat jegens zichzelf als *vreemdeling*. Zijn met jaloezie vermengde angst voor de ‘huurkazernewijken’ is alleen een uiting van zijn wrok om alles wat hij is kwijtgeraakt. Hij kan onmogelijk zijn afgunst onderdrukken jegens die wijken waarvan men zegt dat bepaalde groepen daarheen ‘verbannen’ worden, maar waar nog wel iets van een gemeenschapsleven blijft voortbestaan, bepaalde banden tussen mensen, bepaalde vormen van solidariteit waar de staat volkomen buiten staat, een informele economie, een organisatie die zich nog niet heeft losgemaakt van degenen die zich organiseren. Wij zijn beland in een situatie waarin we zo van alles beroofd zijn dat de enige manier om ons Fransman te voelen bestaat in kankeren op de immigranten, op degenen die *duidelijker zichtbaar vreemdelingen zijn dan ik*. Immigrantennemen in dit land een merkwaardig soevereine positie in: *Als zij er niet zouden zijn, zouden er misschien geen Fransen meer bestaan*.

Frankrijk is een product van zijn onderwijssysteem, en niet andersom. Wij leven in een land dat buitensporig op het onderwijs gericht is, waar men zich het behalen van het mid-

delbareschooldiploma herinnert als een van de beslissende momenten van zijn leven. Waar gepensioneerd je nog vertellen hoe ze veertig jaar geleden voor een of ander examen gezakt zijn en hoezeer dat een nadelige invloed heeft gehad op hun carrière, op hun hele leven. Sinds anderhalve eeuw geleden heeft het Franse onderwijs vorm gegeven aan alom herkenbare persoonlijke opvattingen die volledig door de staat zijn bepaald. Mensen die selectie en competitie accepteren op voorwaarde dat iedereen gelijke kansen heeft. Die verwachten dat iedereen in het leven beloond wordt als in een wedstrijd, overeenkomstig zijn prestatie. Die altijd toestemming vragen voor ze iets pakken. Die als vanzelfsprekend de cultuur, de regels en de besten van de klas respecteren. Zelfs hun verknochtheid aan hun grote kritische intellectuelen en hun verwerping van het kapitalisme zijn doordrenkt van die liefde voor het onderwijs. En dat door de staat geconstrueerde geheel van persoonlijke opvattingen zakt elke dag iets verder in elkaar als gevolg van het verval van het onderwijssysteem. Het feit dat sinds een jaar of twintig het onderwijs en de cultuur van de straat weer in opkomst zijn naast en als concurrenten van het onderwijs van de staat en de bordkartonnen cultuur daarvan, is het diepste trauma waardoor het streven van de Franse staat om alles in zijn greep te hebben, wordt aangetast. Op dat punt zijn uiterst extreemrechts en uiterst fanatiek links het met elkaar eens. Terwijl toch alleen al de naam Jules Ferry, die minister was onder Thiers tijdens het neerslaan van de Commune van Parijs en die de grote theoreticus was van het kolonialisme, ons argwanend zou moeten maken jegens deze institutie.

Wat ons betreft, wanneer wij op het achtuurjournaal leraren van een of ander ‘burgerwaakzaamheidscomité’ zien jammeren omdat *hun* school in brand gestoken is, dan herinneren we ons hoe vaak we daar niet van hebben gedroomd. Wanneer we een linkse intellectueel horen zeiken over de grove onbeschaamdheid van groepjes jongeren die op straat

voorbijgangsters uitschelden, winkeldiefstallen plegen, auto’s in brand steken en kat-en-muisspelletjes spelen met de ME, dan denken we terug aan wat er werd gezegd over de nozems van de jaren zestig, of beter nog, over de Apachen in de ‘Belle Époque’ van het begin van de 20e eeuw: ‘Sinds enige jaren is het gebruikelijk de algemene benaming Apachen te gebruiken’—zo schrijft een rechter van de rechtbank van het departement Seine in 1907—‘ter aanduiding van alle gevaarlijke individuen, het zootje ongeregeld van recidivisten, vijanden van de maatschappij, figuren die god noch gebod kennen, zich aan alle plichten onttrekken, bereid zijn tot het plegen van de meest gewaagde overvallen, tot iedere vorm van aanslagen op personen of goederen.’ Die bendes, die niet willen werken, de naam van hun buurt aannemen en de confrontatie met de politie aangaan, zijn de nachtmerrie van de brave, naar Frans model geïndividualiseerde burger: zij belichamen alles wat hij heeft opgegeven, alle vreugde die mogelijk is en die altijd buiten zijn bereik zal blijven. Het heeft iets ongehoords om *echt te leven* in een land waar een kind dat betrappt wordt op luidkeels zingen, onvermijdelijk toegesnuwd krijgt ‘schei uit, zo meteen begint het nog te onweren!’, in een land waar de castratie die door het onderwijs wordt gepleegd, zorgt voor een continue stroom van opeenvolgende generaties politiebeambten. Dat Mesrine¹⁹ nog altijd zo’n uitstraling heeft, komt niet

19 Jacques Mesrine (1936-1979) was een soortement van Franse sociaal bandiet, die aanvankelijk eind jaren vijftig aan Franse zijde in de oorlog tegen de onafhankelijkheidsbeweging in Algerije vocht en daar opdracht kreeg tot menig gruwelijk optreden. Nadat hij in 1959 uit dienst kwam, werd hij een bandiet. Hij was actief in Frankrijk, Zwitserland, Canada en de VS. Zijn optreden (met een groot aantal overvallen en een hele reeks geslaagde ontsnappingen uit diverse gevangenissen) was een ridiculisering van de bourgeoisie, de politie en de rechterlijke macht. Hij was tevens een meester in het vermommen. In 1979 ontdekte de Franse justitie waar hij verbleef en er werd een val gezet. Bij een oprit van de ringweg rondom Parijs werd hij opgewacht en volgepompt met 19 kogels. Tijdens een van zijn detentieperiodes schreef hij het boek *L’instinct de mort*, dat in een slechte vertaling in het Nederlands verscheen onder de titel *Doden zonder wroeging*. In 2008 kwam er een speelfilm getiteld *L’instinct de mort* (buiten Frankrijk bekend onder de titel *Public Enemy No. 1*) over hem in roulatie.

doordat hij zo rechtdoorzee was en voor geen enkel gevaar terugdeinsde, maar veel meer doordat hij de stap genomen heeft om wraak te nemen voor datgene waarvoor wij allemaal wraak zouden moeten nemen, of liever gezegd, waarvoor wij *rechtstreeks* wraak zouden moeten nemen, in plaats van altijd maar een klein beetje van de voorgeschreven lijn af te wijken, de regels een klein beetje te overtreden. Want het staat buiten kijf dat de Fransman, door middel van kleine gemenigheidjes, allerlei kwaadsprekerij, ijzige steken onder water en kwaadaardige beleefdheid, permanent een tegen alles gerichte wraak neemt voor de verpletterende onderdrukking waarin hij heeft berust. Het wordt tijd dat het *javvel agent, goed agent* vervangen wordt door *fuck de politie!* Wat dat aangaat is de ongenueanceerde vijandigheid van bepaalde bendes niet anders dan een wat minder verholde uiting van de slechte leefsfeer, het slechte geestelijke klimaat, het verlangen naar de louterende vernietiging waaraan dit land kapotgaat.

Het volk waarin wij leven, en dat bestaat uit individuen die vreemdelingen voor elkaar zijn, aanduiden met de term ‘samenleving’, is zo volkomen misplaatst dat zelfs sociologen erover denken dat concept af te schaffen, terwijl dat toch een eeuw lang hun broodwinning is geweest. Ze geven nu de voorkeur aan de metaforische omschrijving *netwerk* om aan te geven hoe de contacten verlopen tussen de in hun eentje zittende internetsurfers, hoe de zwakke interacties tot stand komen die bekend zijn onder de benamingen ‘collega’, ‘contact’, ‘maatje’, ‘relatie’ of ‘avontuurtje’. Toch komt het voor dat dergelijke netwerken samensmelten tot een groep, waarin men niets anders met elkaar deelt dan bepaalde codes en waar niets anders gebeurt dan het onophoudelijk opnieuw samenstellen van een eigen identiteit.

Het zou tijdverspilling zijn uitgebreid te gaan beschrijven

wat er allemaal op sterven na dood is in de huidige maatschappelijke betrekkingen. Er wordt beweerd dat familie weer een belangrijker plaats gaat innemen, evenals het kerngezin. Maar de familie die nu weer in opkomst is, is niet dezelfde als die eerst vrijwel verdwenen was. De herleving van de familie betekent alleen maar een versterking van de nu bestaande situatie dat deze geheel uit elkaar gevallen is, zij dient alleen om dat te verhullen en wordt daarvoor zelf ook weer bedrog. Iedereen kan verhalen vertellen over die van jaar tot jaar toenemende treurigheid van familiefeesten, dat moeizame glimlachen, die gêne bij het zien hoe iedereen tevergeefs net doet alsof, het gevoel dat er daar op tafel een lijk ligt en dat iedereen doet of er niets aan de hand is. Van de eerste flirt tot aan de scheiding, van het ongehuwd samenwonen tot de herinvoering van het gezin, iedereen beseft dat dat treurige gezins- en familieverband volslagen zinloos is, maar de meesten lijken te denken dat het nog treuriger zou zijn als het helemaal afgeschaft zou worden. Het zijn niet meer zozeer de alles verstikkende greep van de moeder of de oorvijgen van de vader, als wel het zich als een kind overgeven aan een wattige afhankelijkheid waarin alles bekend is, dat moment van onbekommerdheid, terwijl daarbuiten de wereld is, waarvan niemand meer kan ontkennen dat hij aan het instorten is, een wereld waar ‘zelfstandig worden’ een eufemisme is voor ‘een baas gevonden hebben’. De biologische vertrouwdheid wordt gebruikt als smoes om ieder streven dat wij vertonen om iets te verbreken, geleidelijk aan te ondermijnen, om ons—onder het voorwendsel dat ze ons hebben zien opgroeien—elke poging volwassen te worden te laten opgeven, alsook alles wat in de kindertijd belangrijk en gewichtig is. Die ondermijning en aantasting moeten we tegengaan.

Het getrouwde stel is als het ware de laatste fase in de totale instorting van de maatschappij. Daarin gaat men onder

de benaming 'intimiteit' alles zoeken wat zo overduidelijk verdwenen is uit de hedendaagse sociale betrekkingen: warmte, eenvoud, echtheid, een leven zonder toneelspel en zonder toeschouwers. Maar als de roes van de verliefdheid eenmaal verdwenen is, laat de 'intimiteit' haar ware aard zien; ze is zelf een bedenksel van de samenleving, ze spreekt de taal van de vrouwenbladen en de psychologie, en is net als de rest zo omgeven door een pantser van strategieën en intenties dat het is om er kotsmisselijk van te worden. In de 'intimiteit' is niet meer waarheid te vinden dan elders, ook daarin heersen de leugen en de wetten van het vreemdelingschap. En mocht je het geluk hebben er die echtheid te vinden, dan brengt dat een verlangen met zich mee deze met anderen te delen, en dat verlangen is weer geheel in strijd met het idee van paarvorming. Datgene waardoor mensen van elkaar houden, is datgene waardoor ook anderen hen aardig vinden en wat daarmee het drogbeeld vernietigt van het 'autisme met zijn tweeën'.

Maar in wezen is het een zegen dat alle verschillende sociale verschijnselen in verval raken. Dat biedt ons de ideale situatie voor een niet aan enige beperking gebonden massa-experiment om de samenleving opnieuw vorm te geven, nieuwe verbondenheden tot stand te brengen. Het fameuze verschijnsel dat de ouders het hebben laten 'afweten' heeft ons gedwongen al op jeugdige leeftijd een scherp inzicht te hebben en is een voorbode van de nodige fraaie revoltes. Na het afsterven van 'het getrouwde stel' zien we aantrekkelijke vormen van groepsaffectiviteiten ontstaan nu seks oninteressant en afgezaagd is geworden, nu mannelijkheid en vrouwelijkheid niet meer zijn dan sleetse begrippen, en een dertig jaar lange, niet aflatende stroom van pornografische nieuwigheidjes een definitief einde heeft gemaakt aan de aantrekkingskracht van het verleggen van grenzen en het zich ontdoen van alles wat beperkingen oplegt. Het aspect

van onvoorwaardelijkheid dat in familiebanden besloten zit, willen wij gebruiken om er het raamwerk van te maken voor een politieke solidariteit die even ondoordringbaar is voor overheidsbemoeienis als een zigeunerkamp. Niet alleen de eindeloze toelagen die vele ouders verplicht moeten geven aan hun geproletariseerde kroost kunnen een soort sponsoring worden van de ondermijning van de maatschappij. 'Zelfstandig worden' zou ook kunnen gaan betekenen: leren hoe je straatgevechten moet voeren, leegstaande huizen moet kraken, leren niet te werken, elkaar hevig lief te hebben en winkeldiefstallen te plegen.

Derde kring

‘Leven, gezondheid en liefde verkeren in een precaire situatie, waarom zou arbeid niet onder die wetmatigheid vallen?’

In Frankrijk is geen enkele kwestie zo’n complete warboel als die van de arbeid. Geen enkele relatie is zo verwrongen als die tussen de Fransen en arbeid. Ga naar Andalusië, Algerije of Napels. Daar wordt werken in wezen veracht. Ga naar Duitsland, de Verenigde Staten of Japan. Daar wordt werken verheerlijkt. Er is een verandering gaande, dat is zo. Er zijn heel wat *otaku*²⁰ in Japan, *frohe Arbeitslose*²¹ in Duitsland en *workaholics* in Andalusië. Maar dat zijn op dit moment nog uitzonderingen op de regel. In Frankrijk doet men zijn uiterste best om hogerop te komen, terwijl men er in de privésfeer prat op gaat er geen moer om te geven. Men blijft tot tien uur ‘s avonds aan het werk als het heel erg druk is, maar men heeft er nooit enig probleem mee gehad om zo hier en daar wat kantoorpullen te stelen, of een greep te doen in de voorraad losse onderdelen van de zaak en die dan eventueel weer door te verkopen. Men haat de baas, maar men wil koste wat het kost een baan hebben. Werk hebben is een eer en werken is een teken van onderdanigheid. Kortom: het volmaakte schoolvoorbeeld van hysterie. Een perfecte haat-liefdeverhouding. En iedereen weet door wat een enorme verbijstering en ontredde- ring

²⁰ Uit het Japans. Letterlijk: iemands anders huis. In modern taalgebruik: hobbyist, fan of specialist, gebruikt m.b.t. mensen met obsessieve hobby’s zoals anime-films [Japanse tekenfilms], manga [Japanse erotisch getinte strips] of computerspelletjes.

²¹ Bedoeld worden *glückliche Arbeitslose*, een beweging van bewuste bijstandstrekkingen, die op alle mogelijke manieren proberen onder de werkdwang vanuit de uitkeringsinstanties en loonarbeid in het algemeen uit te komen. Zie ook: <http://www.diegluecklichenarbeitslosen.de/diesseite/seite/glueck.htm>

een hystericus overmand wordt wanneer hij zijn slachtoffer, zijn meester kwijtraakt. Meestal zijn de gevolgen onherstelbaar.

Frankrijk is in wezen een *politiek* land en daarom is de macht van de industrie van oudsher ondergeschikt aan de macht van de staat. Alle economische activiteit wordt altijd van alle kanten argwanend in de gaten gehouden door een pietluttige overheid. De grote bazen die niet afkomstig zijn uit de staatsadel van de *Grandes Écoles*, zoals de École Polytechnique of de École Nationale d’Administration²², zijn paria’s in de zakenwereld, waar achter de schermen wordt erkend dat zij als enigszins meelijwekkende figuren worden gezien. De grote, tragische held binnen die groep is Bernard Tapie²³: de ene dag aanbeden, de volgende dag in de bak, maar altijd *onaanraakbaar*. Dat hij nu op de het toneel staat is niet verbazingwekkend. Door naar hem te kijken als naar een rareit, houdt het Franse publiek hem op veilige afstand en door te kijken naar een schouwspel dat tegelijkertijd zo walgelijk en zo fascinerend is beschermt het zich tegen direct contact. Ondanks het grootscheepse bluffen en snoeven van de jaren tachtig van de vorige eeuw *heeft de cultus van het bedrijfsleven nooit vaste voet gekregen in Frankrijk*. Wie een boek schrijft waarin het beklad en belasterd wordt, is verzekerd van een bestseller. Managers kunnen wel in het openbaar te koop lopen met zichzelf, hun manier van leven en hun literatuur, ze blijven omgeven door een cordon sanitaire van spot, een oceaan van minachting, een zee van sarcasme. De ondernemer hoort niet bij de familie. Als je alles waar de mensen een hekel aan

²² Franse elitescholen waar zo goed als de complete economische en politieke elite uit voortkomt.

²³ Frans zakenman uit Marseille, die jarenlang eigenaar was van Olympique Marseille, politicus voor de PS en bij gelegenheid acteur, zanger en televisiepresentator, die een tijd in voorarrest zat wegens verdenking van belastingfraude, corruptie en omkoping van getuigen. Uiteindelijk werd hij veroordeeld tot twee jaar gevangenisstraf, waarvan hij zes maanden effectief uitzat.

hebben op een rijtje zet, komt hij nog slechter uit de bus dan een smeris. Ambtenaar zijn blijft tegen alle trends in, ondanks alle *golden wonderboys* en alle privatiseringen, algemeen beschouwd worden als *goede* arbeid. Het kan zijn dat degenen die geen ambtenaar zijn benijd worden om hun rijkdom, maar zeker niet om hun baan. Op basis van deze neurose kunnen opeenvolgende regeringen blijven roepen dat ze de werkloosheid bestrijden en blijven beweren dat ze vechten voor ‘behoud van werkgelegenheid’, terwijl voormalige leidinggevendenden met hun laptop aan de oever van de Seine bivakkeren in tenten van *Médecins du Monde*. Wanneer de massale schrap- en overhevelacties van de *Agence Nationale Pour l’Emploi*²⁴, ondanks alle statistische trucs, moeite hebben om het aantal werklozen onder de twee miljoen te krijgen. Terwijl—zoals de inlichtingendiensten zelf zeggen—de bijstand en het bedrijfsleven de enige bescherming vormen tegen een maatschappelijke explosie die ieder moment kan plaatsvinden. Het mentale beeld dat de Fransen van de economie hebben speelt een even grote rol als de politieke stabiliteit van het land in de instandhouding van de fictie ten aanzien van arbeid.

Sorry mensen, maar dat zal ons worst wezen. Wij behoren tot een generatie die heel goed buiten die fictie kan. Die nooit heeft gerekend op pensioen of op uit arbeid voortvloeiende rechten, en al helemaal niet op het recht *om* te werken. Die evenmin in een ‘precaire’ situatie verkeert, zoals in de theorieën van de meest progressieve groepen van militant links wordt beweerd, want wie de term ‘precair’ gebruikt, definieert zichzelf nog steeds in relatie tot de wereld van de arbeid, dat wil in dit geval zeggen *het totale verval daarvan*. Wij erkennen dat het onvermijdelijk is dat je aan geld moet zien te komen, ongeacht met welke middelen, omdat je daar op dit moment onmogelijk buiten kunt,

²⁴ Vergelijkbaar met het Nederlandse equivalent Arbeidsbureau, dat sinds enkele jaren herdoopt is in UWV.

maar wij erkennen niet de noodzaak om te werken. Wij werken trouwens niet, wij *scharrelen wat*. Werken is niet iets wat we echt actief doen, maar iets wat we doorstaan. We zijn niet cynisch, we zijn alleen niet zo geneigd ons te laten misleiden. Alle grote verhalen die worden afgestoken over motivatie, kwaliteit, persoonlijke betrokkenheid gaan volledig langs ons heen, tot toenemende ontreddering van alle managers van de afdeling Human Resources. Er wordt wel gezegd dat wij teleurgesteld zijn in het bedrijfsleven, dat dit onvoldoende oog heeft gehad voor de loyaliteit van onze ouders en hen al te gemakkelijk op straat heeft gezet. Dat is een leugen. Om teleurgesteld te kunnen zijn, moet je eerst verwachtingen gehad hebben. En wij hebben nooit iets verwacht van het bedrijfsleven: we hebben heel goed door wat het altijd geweest is: oplichterij waar de slachtoffers er meer of minder bekaaid vanaf komen. Wij vinden het alleen spijtig voor onze ouders dat ze erin getrapt zijn, dat waren er in elk geval twee die erin geloofden.

De wirwar van de gevoelens ten aanzien van de kwestie arbeid kan als volgt worden verklaard: het begrip arbeid heeft altijd twee tegenstrijdige betekenisaspecten gehad; enerzijds *uitbuiting* en anderzijds *participatie*. Uitbuiting van de arbeidskracht van iedere individuele arbeider en van de arbeiders als klasse doordat ofwel privépersonen of de overheid zich de geproduceerde meerwaarde toe-eigenden; participatie aan een gezamenlijk uitgevoerd karwei door de verbondenheid die ontstaat tussen degenen die samenwerken op de werkvloer. Die twee betekenissen zijn op een heel kwalijke manier door elkaar gaan lopen in het begrip arbeid, en dat verklaart de onverschilligheid die arbeiders, als puntje bij paaltje komt, voelen ten aanzien van zowel de marxistische retoriek—die het aspect van de participatie ontkent—als de managersretoriek—die het aspect van de uitbuiting ontkent. Vandaar ook de ambivalente houding

ten opzichte van werken, dat enerzijds misprijzend van de hand gewezen wordt omdat wij geen enkele binding hebben met wat we doen, en anderzijds verheerlijkt wordt omdat het een deel van onszelf is. Het rampzalige van deze situatie komt voort uit een eerdere fase en is een gevolg van het feit dat er van alles vernietigd moest worden en dat hele massa's mensen uit hun eigen omgeving weggehaald moesten worden om te bereiken dat werken uiteindelijk werd gezien als *de enig mogelijke bestaanswijze*. De afkeer van werken komt niet zozeer door het werk zelf als wel door de al eeuwenlang aan de gang zijnde afbraak van alles wat niet werk is: de vertrouwdheid van het vak, het dorp, de problemen die men het hoofd biedt, familiebanden, het gehecht zijn aan plaatsen, mensen, seizoenen, bepaalde manieren van doen en praten.

De huidige paradoxale situatie is dan ook dat de arbeid volledig heeft gezegevierd en niets heeft overgelaten van de andere manieren om te leven, en dat precies in de tijd waarin de arbeiders overbodig zijn geworden. De toename van de arbeidsproductiviteit, de verplaatsing van de productie naar het buitenland, de mechanisering, automatisering en digitalisering van de productie, hebben zodanige vormen aangenomen dat de hoeveelheid menselijke arbeid die nodig is voor de fabricage van elk willekeurig product vrijwel tot nul is gereduceerd. Wij leven in de paradoxale toestand van een samenleving van arbeiders zonder werk, waar ontspanning, consumptie en recreatie alleen maar duidelijker doen uitkomen dat er niets meer is waarvoor afleiding en verstrooiing geboden hoeft te worden. De mijn in Carmaux, die een eeuw lang algemene bekendheid kreeg vanwege de felle stakingen die er plaatsvonden, is omgebouwd tot een soort doe-het-zelf-pretpark. Het is een 'multifunctioneel vrijetijdscentrum' waar geskateboard en gefietst kan worden en dat reclame maakt met een 'mijnmuseum' waar

mijnegasontploffingen worden nagebootst voor de vakantie-gangers.

In de bedrijven wordt arbeid op een steeds duidelijker manier onderverdeeld in hooggekwalificeerde banen op het gebied van onderzoek doen, ontwerpen, controleren, coördineren, communiceren, die te maken hebben met het inzetten van alle kennis die noodzakelijk is voor het moderne, volledig geautomatiseerde productieproces, en in laaggekwalificeerde banen voor onderhoud en bewaking van dit proces. Van de eerstgenoemde soort zijn er maar weinig; het zijn heel goed betaalde en daarom zeer begeerde banen, zodat het kleine groepje dat die te pakken weet te krijgen er niet over peinst zich daar ook maar een minuscuul deeltje van uit handen te laten glippen. Dat betekent dat zij één zijn met hun werk, waarmee zij in een van angst vervulde verstrengeling verenigd zijn. Managers, wetenschappers, lobbyisten, onderzoekers, programma- en productontwikkelaars, adviseurs, zijn heel letterlijk *altijd* aan het werk. Zelfs hun neukplannen werken bij hen productieverhogend. 'De meest creatieve ondernemingen zijn ook degene waar de meeste intieme relaties voorkomen', verkondigt een filosoof van de organisaties van Human-Resources-managers. 'De medewerkers van de onderneming', zo bevestigt die van Daimler-Benz, 'zijn een onderdeel van het kapitaal van de onderneming [...] Hun motivatie, hun kennis van zaken, hun vermogen tot vernieuwing en hun grote aandacht voor de verlangens van de klanten vormen de basis voor vernieuwingen in het aanbod [...] De manier waarop zij zich gedragen, hun sociale en emotionele vaardigheden, wegen steeds zwaarder mee in de beoordeling van hun arbeid [...] Die zal niet langer beoordeeld worden aan de hand van het aantal uren dat ze aanwezig zijn, maar op grond van gerealiseerde doelstellingen en de kwaliteit van die resultaten. Zij zijn ondernemers.'

Al die werkzaamheden die niet geautomatiseerd konden worden vormen een diffuus geheel van baantjes die niet door machines verricht kunnen worden en daarom door willekeurige mensen vervuld kunnen worden—magazijnbediendes, winkelbediendes, lopendebandwerkers, seizoenarbeiders enz. Dat flexibele, voor alles inzetbare geheel van arbeidskrachten die voortdurend van baan veranderen en nooit lang in een bedrijf blijven, kan nooit gezamenlijk een vuist maken, omdat ze zich nooit op een centraal punt van het productieproces bevinden, maar als het ware verstoven zijn in allerlei hoeken en kieren daarvan, en dienen voor het dichten van de gaten die zijn overgebleven doordat ze niet gemechaniseerd konden worden. De uitzendkracht is het typische voorbeeld van zo'n arbeider die geen arbeider meer is, die geen vak meer heeft, maar bepaalde bekwaamheden die hij in zijn achtereenvolgende functies verhuurt en waarvoor geldt dat ook op wachtgeld staan, werk is.

Rondom die kern van echt werkende mensen die nodig zijn voor het goed laten functioneren van de machinerie, bevindt zich tegenwoordig een grote, boventallig geworden meerderheid, die eigenlijk alleen maar nut heeft als afzetmarkt voor wat er geproduceerd wordt, en die een gevaar vormt voor de machinerie, aangezien zij deze, omdat ze niets te doen heeft, wel eens zou kunnen gaan saboteren. De mogelijkheid dat op zeker moment iedereen overal genoeg van heeft, is een dreigend spookbeeld voor het huidige productiesysteem. Niet iedereen geeft op de vraag 'waarom zou je nog werken?' het antwoord dat die voormalige bijstandstrekker aan *Libération* gaf: 'Voor mijn eigen welzijn. Ik moest iets te doen hebben.' *Er is een heel groot risico dat we uiteindelijk iets zouden vinden om invulling te geven aan al die tijd waarin we niets omhanden hebben.* Die grote zwevende groep moet bezig of in bedwang gehouden worden. En tot op heden is er geen betere manier gevonden

om mensen in het gareel te houden dan het loonstelsel. Er zal dus doorgedaan moeten worden met het steeds verder uitkleden van 'maatschappelijke verworvenheden' om ook degenen die de meeste weerstand bieden weer terug te laten keren in de schoot van het loonstelsel, degenen die pas zwichten als hun enige alternatieven nog bestaan uit creperen van de honger of in de bak zitten. De explosieve groei van de slavenarbeidsector van de 'persoonlijke dienstverlening' moet blijven voortduren: interieurverzorging, horeca, massage, thuishulp, prostitutie, schoonheidsverzorging, privé cursussen, therapeutische vrijetijdsbestedingen, psychologische hulp enz. Dat alles in combinatie met een continue aanscherping van de normen van veiligheid, hygiëne, gedrag en vorming, met *hypes* die steeds sneller voorbijgaan en vluchtiger worden en die alleen daardoor al het bestaan van dergelijke dienstverlenende functies noodzakelijk maken. In Rouen zijn de parkeerautomaten vervangen door de 'menselijke parkeermeter': iemand die zich op straat loopt te vervelen verkoopt u een parkeerkaartje en verhuurt u desgewenst ook nog een paraplu als het slecht weer is.

Arbeidsrust betekende maatschappelijke rust. Nu het daarmee overduidelijk afgelopen is, leidt dat tot verkrampte schrikreacties, alleen al bij de gedachte waar dat allemaal toe zal leiden. Werken heeft tegenwoordig niet zozeer te maken met de *economische* noodzaak om goederen te produceren, als wel met de *politieke* noodzaak om producenten en consumenten te produceren, om met alle mogelijke middelen de arbeidsrust in stand te houden. *Zichzelf* produceren, dat wordt zo langzamerhand de voornaamste bezigheid in een maatschappij waar de productie geen doel meer heeft: alsof een meubelmaker, die men zijn werkplaats heeft afgepakt, ten einde raad aan zichzelf begint te beitel en schaven. Vandaar dat we zien hoe al die jongeren oefenen in het glimlachen voor hun sollicitatiegesprekken, hun tan-

den laten bleken om meer kans op bevordering te maken, naar nachtclubs gaan om de teamgeest te verbeteren, Engels leren om hun carrière een impuls te geven, scheiden en trouwen om hun leven een andere wending te geven, toneellessen volgen om leiders te worden, cursussen ‘persoonlijke ontwikkeling’ volgen om te komen tot een betere ‘conflictbeheersing’. Een of andere goeroe beweert dat de ‘persoonlijke ontwikkeling’ van het diepste ik zal leiden tot een grotere emotionele stabiliteit, zich gemakkelijker openstellen voor contacten met anderen, meer gefocust worden in het denken en dus tot beter presteren op economisch gebied. Dat gewemel van al die kleinburgertjes die vol ongeduld wachten op het moment dat ze geselecteerd worden, terwijl ze zich ondertussen trainen in het natuurlijk zijn, is een onderdeel van een poging de arbeidsrust te bewaren door middel van een motivatie-ethiek. Gemotiveerd zijn wil zeggen dat je arbeid niet langer beschouwt als een activiteit, maar als een *mogelijkheid tot*. Als een werkloze zijn piercings afdoet, naar de kapper gaat en ‘plannen’ maakt, inderdaad werkt aan zijn ‘inzetbaarheid’ zoals dat heet, dan geeft hij er op die manier blijk van dat hij gemotiveerd is. Gemotiveerd zijn betekent een klein beetje onszelf loslaten, net een tikje laten varen van datgene wat ons maakt tot wie we zijn, de situatie waarin je door afstand te nemen erbuiten komt te staan, wat ertoe leidt dat het Ik beschouwd kan worden als iets dat tewerkgesteld kan worden, en op basis daarvan wordt het mogelijk *jezelf* te verhuren en niet je arbeidskracht, je te laten betalen voor wat je bent in plaats van wat je doet, dat wil zeggen voor je uitstekende beheersing van de maatschappelijke codes, je prima contactuele eigenschappen, je manier van glimlachen of je presentatie. Motivatie is de nieuwe vorm van socialisatie. Die brengt de versmelting tot stand van die twee tegenpolen binnen de arbeid: op die manier participeer je in je eigen uitbuiting en buit je iedere participatie uit. In het ideale geval is iedereen

op zichzelf een kleine onderneming, zijn eigen baas en zijn eigen product. Of je nu werkt of niet, je moet je contacten, je vaardigheden, je ‘netwerk’ uitbreiden, kortom het ‘menselijk kapitaal’ vergroten. De mondiale dwingende oproep om bij de minste of geringste aanleiding—kanker, ‘terrorisme’, een aardbeving, de daklozen—de actiebereidheid te motiveren, geeft in een notendop weer hoe vastbesloten de huidige machthebbers zijn om de heerschappij van de arbeid in stand te houden, ook als arbeid als fysieke activiteit niet meer bestaat.

Het huidige productieapparaat is dus enerzijds die gigantische machinerie om psychisch en fysiek motivatie op te wekken, om de energie van overtollig geworden menselijke wezens af te voeren, en anderzijds de *sorteermachine* die de eenheden die aan de normen voldoen doorlaat en alle ‘niet aangepaste individuen’, dat wil zeggen al diegenen die vertegenwoordigers zijn van een andere levenswijze en daarom weerstand bieden, eruit gooit. Men laat aan de ene kant de geestverschijningen verder leven en aan de andere kant de levenden doodgaan. Dat is de reële politieke functie van het huidige productieapparaat.

Zich buiten en tegen de arbeid organiseren, collectief het motiveringsregime ontvluchten, duidelijk maken dat er in het laten varen van die motiveringsdwang levenskracht, orde en regelmaat schuilt, dat is een misdaad die een in het nauw gedreven beschaving ons niet gauw zal vergeven; maar in feite is het de enige manier om die beschaving te overleven.

Vierde kring

‘Eenvoudiger, leuker, mobieler, veiliger!’

Bij ons hoeven ze niet meer aan te komen met praatjes over ‘de stad’ en ‘het platteland’, en al helemaal niet over de vroegere tegenstelling daartussen. Wat we om ons heen zien lijkt daar in geen velden of wegen meer op: dat is alleen maar één groot verstedelijkt gebied, vormloos en ongeordend, een desolaat, ongedefinieerd eindeloos terrein, een zich over de hele wereld uitstrekkend continuüm van allemaal op elkaar lijkende zelfbedieningswinkels en natuurparken, nieuwbouwwijken en immens grote landbouwbedrijven, industriegebieden en bouwkvelds, vakantiehuisjes en hippe bars: de wereldstad. De stad van de oudheid, de middeleeuwse stad en de moderne stad hebben inderdaad bestaan; maar de wereldstad bestaat niet. De wereldstad wil dat het hele gebied dat ertoe behoort zich tot één geheel verenigt. Alles en iedereen woont en leeft er samen, niet zozeer in geografisch opzicht, maar meer door de dichtheid van de netwerken ervan.

Het verdwijnen van de stad is de reden waarom deze nu verheerlijkt wordt als *Ons Verleden*. De fabrieken in Lille worden theaterzalen, het betonnen centrum van Le Havre is Unesco-erfgoed. In Beijing worden de *hutongs*²⁵ rondom de Verboden Stad afgebroken en worden iets verderop nieuwe *hutongs* gebouwd voor degenen die daarin geïnteresseerd zijn. In Troyes worden vakwerkgevels geplakt op hui-

²⁵ Oude volkswijken waar het wemelt van de smalle steegjes, waar hofjes met woningen op uitkomen. In de meeste Chinese grote steden worden deze volkswijken tegen het oude centrum van de stad platgegooid om plaats te maken voor nieuwbouwcomplexen voor China's groeiende economische elite. De oorspronkelijke bewoners moeten naar nieuwe buitenwijken verkassen.

zen die opgetrokken zijn van blokken gasbeton, een vorm van nep die doet denken aan de winkeltjes in Victoriaanse stijl in Disneyland Parijs. De historische centra, die lange tijd de plaatsen waren waar oproer en agitatie ontstonden, worden heel keurig geïntegreerd in het organisatieschema van de metropool. Daarin hebben zij de bestemming toerisme en ostentatieve consumptie gekregen. Zij vormen eilandjes waar de sprookjeswereld van de commercie in stand wordt gehouden door feestelijkheid en uiterlijk schoon, maar ook door geweld. De verstikkend zoetelijke sfeer van kerstmarkten is alleen mogelijk door het inzetten van steeds meer bewakers en patrouillerende politieagenten. Toezicht en bewaking gaan naadloos op in de omgeving van uitgestalde koopwaar, en laten hun autoritaire kant zien aan wie er oog voor heeft. Tegenwoordig moet alles per se samengaan, moet er sprake zijn van een mengeling van leuke muziekjes, uitschuifbare wapenstokken en suikerspinnen. Wat een enorme hoeveelheid politietoezicht is er nodig voor een heerlijke sprookjesachtige sfeer!

Die voorliefde voor authenticiteit tussen aanhalingstekens en de daarmee samengaande controle helpt de kleine bourgeoisie om de volkswijken in haar greep te krijgen. Ze is verdreven uit de grote winkelcentra en gaat in de volkswijken op zoek naar een ‘buurtleven’ dat ze nooit zou vinden in de Vinex-wijken. Door de armen, de auto's en de allochtonen eruit weg te jagen, door alles *netjes* en volkomen steriel te maken, zal zij datgene wat ze komt zoeken, juist om zeep helpen. Op een affiche van de gemeente staan een man van de reinigingsdienst en een wijkagent die elkaar een hand geven, met de slogan: ‘Montauban schone stad.’

De planologen die het niet meer met goed fatsoen kunnen hebben over ‘de stad’, aangezien ze die hebben vernietigd, maar in plaats daarvan de term ‘stedelijk gebied’ moeten gebruiken, zouden om precies dezelfde reden niet

meer moeten praten over ‘het platteland’, want dat bestaat niet meer. Wat er voor in de plaats is gekomen, is een landschap dat getoond wordt aan de door stress geteisterde en ontwortelde massa, een verleden dat heel gemakkelijk in scène gezet kan worden nu de boerenstand tot een kleine groep is gereduceerd. Het is één grote reclamecampagne, die wordt gevoerd in een ‘zone’ waar alles als erfgoed geëxploiteerd of tot erfgoed gemaakt moet worden. Het is altijd weer dezelfde kille leegheid, die zelfs de meest afgelegen klokkentorens bereikt.

De metropool betekent het gelijktijdige einde van stad en platteland, dat zijn beslag krijgt waar en wanneer alle middenklassen samenkomen, midden in die leefwereld van de klassen van de middelmaat, die vanaf ‘de trek naar de stad’ tot aan ‘de uittocht uit de stadscentra’ als een olievlek steeds verder uitdijt. Het cynisme van de hedendaagse architectuur past precies bij de als in glas gegoten aanblik die de wereld biedt. Een school, een ziekenhuis, een mediatheek, het zijn slechts variaties op één en hetzelfde thema: transparantie, neutraliteit, uniformiteit. Massieve, nietszeggende gebouwen die ontworpen zijn zonder dat men hoefde te weten wat erin zou komen en waarvan het niets uitmaakt of ze hier staan of op een willekeurige andere plek. Wat moeten we met de hoge kantoorstorens van La Défense, Part Dieu of Euralille²⁶? Ze zijn ‘gloed’nieuw en dat geeft al aan wat hen te wachten staat. Want toen in mei 1871 de *communards* het Parijse stadhuis in brand hadden gestoken, beschreef een Schotse bezoeker als volgt de schitterende schoonheid van een in vlammen opgaande overheid: ‘[...] Zo iets moois had ik in mijn stoutste verbeelding nooit kunnen bedenken; het is geweldig. De mensen

²⁶ La Défense is een wijk van wolkenkrabbers met een enorme concentratie kantoorruimte aan de noordwestzijde van Parijs. Part-Dieu is een vergelijkbare kantoorgebouwenwijk in Lyon. Euralille is een hypermodern winkelcentrum annex kantoorcomplex in de Noord-Franse stad Lille.

van de Commune zijn verschrikkelijke schurken, dat zal ik niet ontkennen; maar wat zijn het een kunstenaars! En ze beseften niet eens wat een groots werk ze creëerden! [...] Ik heb de ruïnes van Amalfi gezien, die omspoeld worden door de azuurblauwe golven van de Middellandse Zee, de ruïnes van de tempels van Tung-hoor in de Punjab; ik heb Rome gezien en nog veel meer, maar niets valt te vergelijken met wat ik vanavond heb aanschouwd.’

In dat hele netwerk van de metropool zitten nog wel een paar stukjes stad en wat restjes platteland. Maar datgene wat nog echt levenskracht bezit, heeft zich gevestigd op de afgekeurde en ongewenste plekken. Zo ontstaat de paradoxale situatie dat de zo op het oog meest onbewoonbare plaatsen in zekere zin de enige zijn die nog bewoond worden. Een gekraakt oud krot zal altijd een meer bewoonde indruk maken dan die luxe appartementen waar je alleen je meubels kunt neerzetten en de inrichting kunt perfectioneren in afwachting van de volgende verhuizing. In vele megapolen zijn de krottenwijken de laatste levende, leefbare en—wat niet verrassend is—ook de meest dodelijke plaatsen. Zij zijn de keerzijde van het elektronische decor dat de wereldstad is. De slaapsteden aan de noordkant van Parijs, waaruit de kleine bourgeoisie is weggetrokken in haar jacht op eengezinswoningen, en waarin het leven is teruggekeerd als gevolg van de massale werkloosheid, hebben nu een sterkere uitstraling dan het Quartier Latin, want zowel de woorden als de vlammen laaien er hoog op.

De uitslaande brand van november 2005 komt niet voort uit extreme bezitloosheid, zoals tot in den treure is herhaald, maar juist uit het volledig in handen hebben van een gebied. Auto’s in brand steken uit pure verveling, dat kan gebeuren, maar om een maand lang een steeds groeiend oproer gaande te houden en de politie voortdurend te slim af te zijn, moet men in staat zijn zich te organiseren, moet men medestan-